Դեպուտատ Բ. Վ. ԴԱԴԱՄՅԱՆԻ ելույթը

(Ստեփանակերտի ազգային-տերիտորիալ ընտրական օկրուգ)

Բաշկիրիայում պատահած աղետը ցնցեց ղարաբաղցիներիս, ծանր մորմոք հարուցեց մեր սրտերում։ Մենք ամբողջ երկրի հետ ողբում ենք հարյուրավոր զոհվածներին։

Թանկագին բարեկամներ, դուք միայնակ չեք ձեր դժբախտության ու տառապանքների մեջ։ Ձեզ հետ են ամբողջ Միության արյունակից եղբայրները։ Սոսկալի աղետի դեմ հանդիման վերջերս իրենց ողբերգությունից խոցված ղարաբաղցիները սգում են զոհվածների համար, գիտակցում կորուստների անդառնալիությունը և ողբում են նրանց։ Փորձությունների այս դժնդակ ժամին արիություն ու համբերություն ենք մաղթում տուժածների հարազատներին։

Ուրիշի վիշտ չի լինում, և այդ ահավոր հարվածին կարելի է դիմանալ եղբայրական ժողովուրդների միայն իսկապես իրավահավասար միասնական ընտանիքում, հենվելով կարեկցանքի և աջակցության վրա։ Ղարաբաղի ժողովուրդը ցավակցում է։ Ես հաղորդում եմ, որ Հայաստանի և Ղարաբաղի բարեգործական ընկերության ներկայացուցիչները արդեն աղետի վայր են մեկնել՝ իրենց հետ տանելով հանգանակված 50 հազար ռուբլի և 40 արկղ դեղորայք։

Հարգելի նախագահ, հարգելի դեպուտատներ, Միխայիլ Սերգեևիչը համագումարում ունեցած ելույթում խոսելով ազգային պրոբլեմների մասին, օգտագործեց գութանի պատկերը։ Եթե սկսենք բաժանագծեր քաշել, եթե սկսենք գութանով անցնել երկրով մեկ, դա կործանարար ուղի կլինի։ Ամեն ինչ ճիշտ է։ Բայց եկեք ազնվորեն մեզ հարց տանք, իսկ ո՞վ է գութանով անցել Լեռնային Ղարաբաղի ժողովրդի ճակատագրի վրայով։ 1921 թվականի հուլիսի 4-ին ՌԿ(բ)Կ Կովկասյան բյուրոյի պլենումում որոշում ընդունվեց Լեռնային Ղարաբաղը (դա հայոց հնադարյան Արցախ նահանգի մի մասն է) մտցնել Խորհրդային Հայաստանի կազմի մեջ։ Բայց արդեն հաջորդ օրը Կովկասյան բյուրոյի նոր նիստում Ստալինի ցանկությամբ հայ ժողովուրդը բաժանվեց երկու մասի, և մարզը, որը 95 տոկոսով բնակեցված էր հայերով, հանձնվեց Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի կազմին՝ հետնյալ հիմնավորումով. ես մեջբերում եմ անում. «... ելնելով հայերի ու մուսուլմանների միջև ազգային հաշտության անհրաժեշտությունից...»։ Ավելի ուշ Հայկական և Ադրբեջանական ԽՍՀ-ների միջև սահմանագծումը անցկացվեց այնպես, որ Լեռնային Ղարաբաղը Հայաստանի հետ ընդհանուր սահման չունենար։ Կանխատեսորեն հինգկիլոմետրանոց սանիտարական կորդոն ստեղծվեց հայ ժողովրդի երկու մասերի միջև։

Նրանք, ովքեր բաժանագծեր էին քաշում, լավ գիտեին, թե ինչ են ուզում։ Ո՞րն է դրա պատճառը։ Անհեռատեսությո՞ւնը, թե՞ «Բաժանիր, որ տիրես» քաղաքականությունը։ Դե լավ, բաժանեցին, անջատեցին, մտցրեցին։ Իսկ ինչպիսի՞ն եղավ արդյունքը, ի՞նչ հաջորդեց։ Հաջորդեց ԼՂԻՄ-ի հայ բնակչության նկատմամբ խտրականություն կիրառելու և հայրենի հողից նրան արտամղելու քաղաքականությունը։ Փոխվում էին Ադրբեջանական ԽՍՀ-ի ղեկավարները, փոխվում էին բառերն ու լոզունգները, բայց այդ քաղաքականությունը մնում էր անփոփոխ։ Խտրականությունն ընդգրկել էր բոլոր ոլորտները. էկոնոմիկան, կադրերը, կրթությունը, մշակույթը։ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզը վերածվել էր Ադրբեջանի հումքային կցորդի, ժողովուրդը հեռանում էր իր հողից։ Այսօր Լեռնային Ղարաբաղից դուրս բնակվում են մոտ 300 հազար ղարաբաղցի հայեր, որոնք ստիպված հեռացել են այնտեղից։ 1970—1979 թվականներին Լեռնային Ղարաբաղում մնացել էր այնտեղ ծնված սոսկ յուրաքանչյուր տասներորդ հայը, մնացած ինը ստիպված էր եղել արտագաղթել։ Հայաստանի հետ մշակութային ու հոգևոր կապեր հաստատելու ամեն մի փորձ դաժանորեն կասեցվում էր։ Հայերից փորձում էին խլել ոչ միայն ապագան, այլև անցյալը։

«Հայաստանի պատմությունը» վտարված էր հայկական դպրոցներից։ Ոչնչացվում և պղծվում էին հայ մշակույթի ու ճարտարապետության հնագույն հուշարձանները՝ մեր ժողովրդին մեր հողի պատկանելության այդ քարե վկայությունները։ Նույնիսկ հնադարյան հայկական խաչքարերը հայտարարվում էին ադրբեջանցիների նախնիների հուշարձաններ։ Բանն այնտեղ էր հասել, որ հայերին սկսել էին ապացուցել, թե նրանք բնավ էլ հայեր չեն, այլ հայացած աղվաններ։ Նման պատմագաղափարախոսական ագրեսիայի նպատակը մեկն է՝ ապացուցել, թե հայերը եկվորներ, օտարներ են այդ հողում։

Ոչ թե մեկ, երկու օր, այլ տասնամյակներ շարունակ ոտնահարվում է Ղարաբաղի հայերի ազգային արժանապատվությունը։ Ու չկա Կովկասյան բյուրոյի խոստացած ազգային հաշտությունը։ Լեռնային Ղարաբաղի հայերի աչքի առաջ է Նախիջևանի ողբերգական ճակատագրի օրինակը։ Այդ հնադարյան հայկական երկրամասը Թուրքիայի պահանջով և Ռուսաստանի ու Թուրքիայի 1921 թվականի պայմանագրին համապատասխան հանձնվեց Ադրբեջանին, որը յուրովի տնօրինեց այն։ Այսօր այդ ինքնավար հանրապետությունում, որը ամբողջովին Հայաստանի տարածքում է, Ադրբեջանին սահմանակից չէ, բայց մտնում է նրա մեջ, փաստորեն հայեր չկան։ Ազգային ազատագրական շարժման գաղափարը ղարաբաղցի հայերի մտքերին իշխել է այդ բոլոր տասնամյակների ընթացքում։ ԼՂԻՄ-ի ժողովուրդը բազմիցս ոտքի է ելել ազգային ճնշման դեմ։ Բայց բոլոր ելույթները դաժանորեն ճնշվել են։

Վերակառուցումը հույսեր ծնեց։ Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի մարզային խորհուրդը, արտահայտելով իր ժողովրդի կամքը, 1988 թվականի փետրվարին դիմեց Ադրբեջանական և Հայկական ԽՍՀ-ների Գերագույն խորհուրդներին, ինչպես նաև ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդին՝ խնդրելով քննության առնել և լուծել Հայաստանի հետ Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման հարցը։ Տխուր ճշմարտություն է, որ մեր երկրում բարդ պրոբլեմների նկատմամբ հենց սկզբից ընդունվում են բնավ ոչ լավագույն լուծումները։ Կամ էլ հետևում են լճացման ոսկե կանոնին՝ պրոբլեմը մի կողմ դնել, այն չլուծել։ Այդպես եղավ նաև Լեռնային Ղարաբաղի պրոբլեմի հետ։ Երկրի ղեկավարությունը, սկսելով վերակառուցումը, իհարկե, հասկանում էր, որ ազգային պրոբլեմների կողքով չի անցնի։ Դժվարություններ սպասվում էին։ Հենց դրա համար ԼՂԻՄ-ի իրադարձությունները ընկալվեցին ոչ թե որպես այդպիսիք իրենց ռեալ էությամբ, այլ որպես վտանգավոր նախադեպ, որպես հնարավոր սպառնալիք վերակառուցմանը։ Այստեղից էլ՝ իշխանությունների առաջին վերաբերմունքը՝ արգելել, այստեղից էլ քաղբյուրոյի 1988 թվականի փետրվարի 21-ի սխալ որոշումը և այստեղից էլ ԽՍՀՄ Գերագույն խորհրդի նախագահության հուլիսի 18-ի որոշման կիսատ-պռատ միջոցները։ Այդ որոշումները հաշվի չէին առնում իրավիճակի բարդությունն ու ռեալությունը։

Պրոբլեմի լուծման արհեստական ձգձգումը ռեգիոնում խիստ սրեց ազգամիջյան հարաբերությունները։ Միայն շատ ամիսներ անց սկսեցին ընդունել, որ պրոբլեմը կա, որ այն առաջացել է Ադրբեջանի նախկին ղեկավարության կողմից մեր նկատմամբ ցուցաբերված խտրական, նույնիսկ անմարդկային վերաբերմունքի հողի վրա, ինչպես ճիշտ քննորոշեց Միխայիլ Սերգեևիչ Գորբաչովը։

Լեռնային Ղարաբաղի քաղաքական պրոբլեմը փորձում էին և փորձում են նենգափոխել տնտեսական պրոբլեմների։ Իհարկե, ԼՂԻՄ-ի էկոնոմիկան ծայրաստիճան բարձիթողի վիճակում է։ Մենք էլ ենք հանդես գալիս էկոնոմիկան բարձրացնելու օգտին, ռեգիոնալ տնտհաշվարկի օգտին։ Բայց մեզ համար գլխավորը քաղաքական պրոբլեմի լուծումն է ինքնորոշման շրջանակներում։ Այն, որ առանց քաղաքական լուծման էկոնոմիկան կկաղա, ապացուցում է այն նույն 450 միլիոն ռուբլի գումարը, որ Մոսկվան հատկացրեց ԼՂԻՄ-ի համար, բայց ճանապարհին լռվեց-մնաց Բաքվում։ Մենք այդ գումարը առայժմ չենք տեսել։ Բացի դրանից, դուք բոլորդ հասկանում եք, որ փողը դադարում է թուղթ լինել միայն այն ժամանակ, երբ ապահովված է ֆոնդերով, մասնավորապես շինանյութերի, սարքավորումների ֆոնդերով, իսկ ֆոնդերի առյուծի բաժինը մենք պետք է ստանանք Բաքվից։ Պետք է ստանանք, բայց չենք ստանում։

Ղարաբաղյան շարժումը առաջադրեց շատ հարցեր, որոնք դեռևս անպատասխան են մնում։ Այստեղ գլխավորը հետևյալն է. մենք ընդունո՞ւմ ենք, արդյոք, ազգերի ինքնորոշման լենինյան սկզբունքը։ Մենք պնդում ենք, ընդգծել է Լենինը, որ սոցիալիզմի հանդեպ դավաճանություն կլիներ սոցիալիզմի օրոք ժողովուրդների ինքնորոշման իրականացումից հրաժարվելը։ Այսօր, 20-րդ դարի վերջին, ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ու պրակտիկայի հանրաճանաչ միջազգային նորմաներին հակառակ, Հայաստանի հետ Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման ժողովրդի կամքի պարզ ու աներկբա արտահայտությունը մեկնաբանվում է իբրև սահմանները վերաձևելու անթույլատրելի և հակաիրավական ձգտում, իբրև արմատապես ինչ-որ անթույլատրելի ու ապասոցիալական բան։

Մենք Լեռնային Ղարաբաղում արդյո՞ք պետք է դա հասկանանք որպես ազգերի ինքնորոշման սկզբունքներից կուսակցության փաստացի նահանջ։ Համագումարին տված զեկուցման մեջ Միխայիլ Սերգեևիչ Գորբաչովն ասաց. «Ազգային ինքնորոշման սկզբունքը, որն առաջ է քաշել Լենինը, եղել ու մնում է կոմունիստական կուսակցության ազգային քաղաքականության գլխավոր տարրերից մեկը»։

Այս բառերը ինչպե՞ս պետք է հասկանա Լեռնային Ղարաբաղի ժողովուրդը։ Որպես հայ ժողովրդի երկու մասերի վերամիավորման համաձայնությո՞ւն, թե՞ այո, բայց... տիպիկ քաղաքական լոզունգ։

Այս դահլիճում 85 տոկոսը կոմունիստներ են, և մենք որոշակիորեն ենք պատկերացնում կուսակցության դեմքը։ Եկեք ինքներս մեզ հարցնենք, թե հանուն ինչի, հանուն այդ ո՞ր բարձրագույն սկզբունքների պետք է տառապի Ղարաբաղի հայ ժողովուրդը։ Դա ի՞նչ ինքնորոշում է, եթե փոքրաթիվ ազգը ինքնորոշման համար պետք է թույլտվություն խնդրի ավելի մեծ ազգից։ Վերջինս կարող է ողորմածաբար թույլատրել կամ ամբարտավանորեն արգելել։ Սա ի՞նչ մեծապետական թույլատրական ինքնորոշում է։ Ժամանակն է մեր սահմանադրությունը համապատասխանեցնել ինքնորոշման լենինյան կոնցեպցիային։

Կուզենայի ձեր ուշադրությունը բևեռել ընտրովի ապաստալինացման պրակտիկայի վրա։ Ինչո՞ւ ազատվելով երկրի կյանքի մյուս բնագավառներում ստալինյան ժառանգությունից, մենք անսասան ենք թողնում ֆեդերատիվ կառուցվածքի սկզբունքների և ստրուկտուրայի բնագավառում Ստալինի ճնշմամբ ընդունված կամայական որոշումները։ Չէ որ ինքնավարության գոյություն ունեցող ստատուսը ըստ էության կիսաֆեոդալական հաստատություն է, ազգի հիերարխիայի վավերացման ձև։ Այդ պայմաններում ազգերի իրավահավասարության հասկացությունն իսկ պատրանք է դառնում։

Իսկ հիմա ինքնորոշման վեհապանծ լոզունգից անցնենք իրականությանը և տեսնենք, թե ինչ ստացավ Լեռնային Ղարաբաղը ինքնորոշման փոխարեն։ Նա ստացավ կառավարման հատուկ ձև. դադարեցված են ժողովրդական դեպուտատների մարզային խորհրդի, աշխատավորական կոլեկտիվների խորհրդի, կուսակցության մարզկոմի լիազորությունները։ Փաստորեն լուծարքի է ենթարկված տեղական խորհրդային իշխանությունը։ Հատուկ կառավարման կոմիտե ստեղծելու որոշումը հրապարակայնությանը հրամցված է իբրև փոխզիջումային, ոչ ոքի շահերին չընդիպող՝ ռեգիոնում իրադրությունը կայունացնող որոշում։ Սակայն դա այդպես չէ։ Կառավարման հատուկ ձևը հենվում է ուժեղ ռազմական ներկայության վրա, որը, ցավոք, Ադրբեջանի ղեկավարությանը չի խանգարում վարել հայ ժողովրդի խտրականության ավելի կոշտ գիծ, ազգամիջյան կոնֆլիկտը շարունակում է խորանալ։ Մենք մեզ արդյոք հաշիվ տալի՞ս ենք, որ ԼՂԻՄ-ում Ադրբեջանի ղեկավարությունը իրացնում է «Կիպրոսի մոդելի» տարբերակը։ Մարզը ըստ ազգային հատկանիշի տրոհվում է երկու հակադիր համայնքների. ահա թե ինչի հանգեցրեց Լեռնային Ղարաբաղի պրոբլեմի լուծումը հետաձգելու ցանկությունը։ Իրադարձությունների նման զարգացումը մենք պարտավոր էինք կանխատեսել, փոխանակ սաստկացնելով ահ ու սարսափը, խոսեինք «անգուշակելի հետևանքների մասին»։

Սումգայիթի ոճրագործությունը առանձին հարց է։ Չընխորանալով դրա մեջ, ուզում եմ նշել, որ Սումգայիթի ոճրագործության քաղաքական գնահատականը կարևոր է ոչ միայն հայ ժողովրդի, այլև ադրբեջանական ժողովրդի համար։ Իմ կողմից կուզենայի հավաստիացնել, որ մենք հեռու ենք այդ չարագործության համար պատասխանատվությունը ադրբեջանական ժողովրդի վրա դնելուց և խորապես ափսոսում ենք, որ մինչև հիմա չեն հայտնաբերված դրա իսկական ոգեշնչողներն ու կազմակերպիչները։

Վերջացնելով ելույթս, կուզենայի իմ ընտրողների հանձնարարությամբ համագումարին հանձնել Լեռնային Ղարաբաղի հայ ժողովրդի պահանջագիրը։ Մենք պահանջում ենք.

Առաջին։ Անհապաղ վերականգնել ԽՄԿԿ մարզկոմը և ԼՂԻՄ-ի մարզգործկոմը։ Վերադարձրեք խորհրդային իշխանությունը Ղարաբաղին։

Երկրորդ։ Չեղյալ հայտարարել Կովկասյան բյուրոյի 1921 թվականի հուլիսի 5-ի որոշումը որպես հակաիրավական։

Երրորդ։ Ստեղծել Գերագույն խորհրդի հանձնաժողով ԼՂԻՄ-ի վերամիավորման ընթացակարգի կանոնարկման համար։

Եթե թույլ կտաք, ես ունեմ էլի երկու րոպե, ուզում եմ ընթերցել ժողովրդական դեպուտատների համագումարի որոշումը, այն նախագիծը, որ մենք առաջարկում ենք։

«Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզի իրադրության մասին»։ Սա որոշման այն նախագիծն է, որ մենք առաջարկում ենք։

Առաջին։ Ստեղծել դեպուտատական հանձնաժողով իրադրության բազմակողմ ու օբյեկտիվ ուսումնասիրության և ԽՍՀՄ սահմանադրության 108 հոդվածի 2-րդ և 13-րդ կետերի, 73 հոդվածի 12-րդ կետի հիման վրա ԼՂԻՄ-ում համաժողովրդական հանրաքվեի նախապատրաստման համար։

ԽՍՀՄ Գերագույն խորհուրդը ԽՍՀՄ սահմանադրության 119 հոդվածի 6-րդ կետին համապատասխան Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզում պետք է կազմակերպի ու անցկացնի հանրաքվե։

Երկրորդ։ Մինչև հանրաքվե անցկացնելը ԼՂԻՄ-ի հատուկ կառավարման կոմիտեին օժտել կենտրոնին մարզի ռեալ ենթակայության ապահովման լիազորություններով։

Երրորդ։ Նպատակահարմար համարել իշխանության տեղական մարմինների ֆունկցիաների վերականգնումը։

Այստեղ դրված են 33 դեպուտատների ստորագրությունները։